

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА СЕПАРАТИЗМ У ПАМ'ЯТКАХ УКРАЇНСЬКОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

СТИРАНКА Михайло Богданович - аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ

Анализируются вопросы уголовной ответственности за сепаратизм в истории уголовного законодательства; исследуются тенденции применения указания на термин «сепаратизм» в памятниках уголовного законодательства; установлено, что уголовно-правовой запрет сепаратизма был обеспечен почти на всех этапах развития общества.

Ключевые слова: история, сепаратизм, преступления против государства, территориальная целостность, уголовно-правовая охрана.

Постановка проблеми

Становлення і розвиток кримінальної відповідальності за сепаратизм не можна розглянути у відриві від історичного минулого, оскільки тільки історія може дати пояснення причин як сучасного стану кримінального права, так і стану його в попередні періоди». Метою такого вивчення має бути не лише догматичне з'ясування і описання витоків чинного кримінального права, але й критична їх оцінка на підставі відомостей практики, начал науки і положень вітчизняної історії права [1, с. 30]. Власне здійснення історико-правового аналізу кримінальної відповідальності за сепаратизм дозволить відстежити появу перших кримінально-правових норм, структуру суспільних відносин цього періоду та ефективність їх кримінально-правової охорони, виявити переваги і недоліки окремих законодавчих конструкцій, а також визначити неузгодженості, які існували в минулому.

Стан дослідження

Питання генезису кримінального законодавства щодо злочинів, які посягають на основи національної безпеки України, досліджувались у працях О.Ф. Бантишева, І.В. Діордіци, В.С. Картавцева, В.А. Ліпкан, П.С. Матишевського, Є.Д. Скулиша та інших. Що стосується регламентації відповідальності за сепаратизм в історії кримінального права, то це питання стало предметом розгляду лише поодиноких авторів [2; 3]. Проте, доводиться констатувати, що у цих дослідженнях висвітлюються фрагментарно окремі питання щодо історичного розвитку кримінально-правової протидії сепаратизму, що зумовлює потребу продовжити та розвинути дослідження у цьому напрямку.

Таким чином, основною метою цієї статті є з'ясування особливостей кримінальної відповідальності за сепаратизм у пам'ятках українського кримінального права.

Виклад основних положень

Особливу роль серед джерел права в Україні відіграла Руська Правда, яка мала значний вплив на розвиток правових систем Великого князівства Литовського і Польського королівства, у складі яких перебувала більшість українських земель [4]. Цей кодифікований збірник містив багато статей, які свідчили про достатньо високий рівень розвитку у Київській Русі криміналь-

но-правового регулювання [5, с.4]. Слід відзначити, що у вказаній пам'ятці права не відображено ні самого терміну «сепаратизм», ні його проявів, а відповідно не передбачалась відповідальність за вчинення відповідних злочинних дій. Водночас навряд чи можна говорити про те, що Київська Русь не стикалась з проблемою подолання сепаратизму, оскільки була об'єднанням племен та племінних союзів. Відсутність норм, які б регламентували відповідальність за такі антидержавні злочини можна пояснити тим, що заходи, які в той час застосовувались для укріплення меж території, носили, скоріш за все, характер війн або реформ, за наслідками яких ліквідовувались племінні князівства і влада правителів була практично безмежною.

Посилення ролі держави, зосередження влади в руках великого князя, необхідність придушення опору закріпаченого селянства та проявів сепаратизму феодалної знаті зумовили прийняття перших російських загальнодержавних збірників законів – Судебників 1497 та 1550 років [6, с.10]. Саме в цих кодифікованих актах вперше появляються поняття «крамоли» (антидержавне діяння) та «традского здавца» (такий, що здав ворогу місто (фортецю). Так, у ст.61 Судебника 1550 р. вказувалось, що «...традскому здавцу, и коромолнику..., живота не дата, казнит ево смертною казною» [7, с.64]. Мабуть, в цьому випадку не можна вести мову про те, що має місце сепаратизм, так би мовити, у «чистому вигляді», оскільки з аналізу вказаних положень незрозумілі обставини вчинення відповідних діянь, оскільки не виключено, що здача ворогові міста могла бути вимушеним кроком, здійсненим у стані крайньої необхідності (особовий склад, потрапивши в оточення, не має необхідних засобів для ведення бою). Однак у протилежному випадку, якщо діяння, яке полягає у здачі ворогу міста, було умисно направлено на те, щоб приєднати частину території до іншої держави, то в такому випадку можна говорити про прояви сепаратизму.

З XVI ст. на частині українських земель починають діяти Литовські статuti 1529, 1566 та 1588 рр., які були основними збір-

никами права в Україні з XVI ст. до 40-х років XIX ст. Так, у ст. 2 розділу III (О свободах шляхты и о размноженіи Великого княжства Литовского) Литовського статуту 1529 року вказується про обов'язок збільшувати Велике князівство Литовське та зберігати його добро: «Теж добра Князства того Великого Литовского не вменшим, але што будет несправедливе отдано и неслушне разобрано и упрохано, (у) власности того Князства приведем и привести хотим». Схоже положення також передбачене в статті 3 Розділу 3 «О вольностях шляхецкихъ и размноженіи Великого Князства Литовского» Литовського статуту 1566 р. [8, с.94, с.114]. Окрім того, в статті 3 Розділу I кримінально-караними вважались наступні дії: «колибы хто змову албо спикненье албо бунть учинилъ на здоровье наше господарско...». Водночас, і в цьому випадку не слід стверджувати, що має місце сепаратизм, оскільки під ознаки вказаної норми може підпадати широке коло діянь.

У 80-х р. XVII ст. на територію Гетьманщини починає поступово поширюватися російське імперське законодавство, основним джерелом якого було Соборне Уложення царя Олексія Михайловича 1649 р., в якому вперше була здійснена класифікація злочинів в залежності від об'єкта посягання [9, с.76]. Це був перший правовий акт про політичні злочини, у якому було значно посилено кримінально-правову охорону відносин щодо захисту державної влади. В ньому вже достатньо чітко державні, політичні злочини були відділені від інших злочинів [10, с.50]. У ст.1 Глави II ст.2 Уложення передбачалась заборона «мыслить на государское здоровье злое дело... и делать хотеть». Однак і ця норма мала абстрактний (неокреслений) характер. На охорону територіальної цілісності держави, були направлені норми, які регламентували кримінальну відповідальність за «сдачу города врагу» (ст. 3) і «поджег города с целью сдачи его врагу» (ст. 4) [11, с.76]. Вказані злочини розглядались як найбільш небезпечні діяння, які спричиняли шкоду територіальній цілісності держави, сприяли розв'язанню війн та збройних конфліктів в середині країни [3, с.50]. З огляду на

«скупий» виклад змісту диспозиції статті, видається, що в цьому випадку, скоріш за все, мова йде не про сепаратизм, а про одну із форм вчинення державної зради (перехід на бік ворога або надання допомоги в проведенні підривної діяльності проти України).

Наприкінці першої половини ХІХ ст. було прийнято Уложення про покарання кримінальні і виправні 1845 р., яке стало основним джерелом кримінального права. У цій пам'ятці права в ст. 271 Глави ІІ («Про бунт проти влади верховної і про державну зраду») Розділу ІІІ Уложення за «возстаніє скопомь и заговоромь противь Государя и государства, а равно и за умысль испровергнуть правительство во всемь государстве или въ некоторой онаго части, или же переменить образъ правления, и за составленіе на сей конецъ заговора...» передбачено покарання у виді смертної кари з позбавленням прав власності [12, с.242]. Виходячи із вищенаведеного, закінченим злочином визнавалось навіть готування до його вчинення. Винними вважались не лише організатори змови, але й ті, які не донесли про таку змову надавали чи допомогу у будь-якій формі. Окрім того, кримінально-карним було складення й поширення матеріалів із метою спонукати до бунту чи явному непідкоренню верховній владі, а також виголошення публічних промов із вищезазначеними цілями (ст. 273).

Водночас, у цій, так як і у попередніх пам'ятках права, не передбачено прямих заборон здійснення злочинної діяльності, спрямованої на відокремлення частини території держави. Однак навряд чи можна зробити висновок, що забезпечення безпеки держави у різних її сферах, не було найважливішим завданням на будь-якому етапі її історичного розвитку. Відсутність чіткої регламентації кримінальної відповідальності за прояви сепаратизму можна пояснити тим, що переважно норми про державні злочини мали дещо узагальнений характер, під ознаки яких підпадало широке коло суспільно-небезпечних діянь, в тому числі і ті, які містили заборону відокремлення частини території держави. Такий стан речей був зумовлений прагненням в

разі необхідності забезпечити широту і свободу судово-адміністративних репресій.

Значний внесок у розвиток кримінального законодавства здійснило Кримінальне уложення 1903 р., яке було чинним за часи Російської імперії, законодавство якої поширювалось на більшість земель, що належать до території України. Однак воно повністю в дію так і не ввійшло (виняток становить розділ про державні злочини та деякі окремі статті Кримінального уложення). Слід відзначити, що цьому документі вперше була чітко регламентована відповідальність за сепаратизм. Так, у ст.100 Глави 3 «О бунте против Верховной Власти и о преступных деяниях против Священной Особы Императора и Членов императорского Дома» містився наступний припис: «виновный в насильственном посягательстве на изменение в России или в какой-либо ее части установленных Законами Основными образа правления или порядка наследия Престола или на отторжение от России какой-либо ее части наказуется смертною казньою». Окрім того, кримінально-карним вважалося саме приготування до бунту (ст.101) або підбурювання чи участь у співтоваристві, діяльність якого спрямована на організацію бунту (ст.102). За вказані злочинні дії призначалося покарання у виді каторги на строк не більше десяти років [13, с.34-35]. З аналізу диспозицій вказаних статей випливає, що покарання за прояви сепаратизму застосовувалося у випадку, якщо вони здійснювались у насильницький спосіб.

На початковому етапі розбудови радянської імперії вперше на законодавчому рівні була передбачена кримінально-правова охорона контрреволюційного устрою та влади. Кримінальне законодавство того періоду мало яскраво виражений класовий репресивний характер. Такий стан речей пояснювався складністю політичної та соціально-економічної ситуації перших місяців радянської влади. Так, відповідно до Постанови Касаційного відділу ВЦВК «Про підсудність революційним трибуналам» від 6 жовтня 1918 р. кримінальній відповідальності підлягав кожний, хто організує контрреволюційні виступи, беручи участь

у них безпосередньо чи на підготовчій до них стадії; чи бере участь у різноманітних контрреволюційних змовах і організаціях, що мають на меті повалення Радянського уряду [14, с. 112–120]. Виходячи з вищенаведеного можна констатувати, що спеціальних приписів щодо охорони територіальної цілісності держави в той час не існувало. Це пояснювалось тим, що чітко визначених територіальних меж не було, оскільки держава лише формувалася. Відповідно територія в цих межах не відразу і не вся опинилася під владою нових органів влади. В силу цього після революції основне завдання нової влади полягало не в тому, щоб захистити територіальне верховенство (його просто ще не було), а в тому, щоб це верховенство встановити в колишніх межах імперії, з урахуванням розпочатого процесу її розпаду в силу реалізації народами офіційно наданого їм права на самовизначення аж до відокремлення [3, с.61].

26 травня 1922 року на 3-й сесії IX З'їзду Рад було прийнято КК УРСР, який набув чинності з 1 червня 1922 року. У Главі 1 Особливої частини кодексу було передбачено кримінальну відповідальність за державні злочини, які поділялися на дві частини («Про контрреволюційні злочини» і «Про злочини проти порядку управління»). Контрреволюційним визнавалось будь-яке діяння, яке спрямоване на повалення завойованої пролетарською Революцією влади Робочо-Селянських Рад й існуючого на підставі Конституції СРСР Робочо-Селянського Уряду, а також дії в напрямку допомоги тій частині міжнародної буржуазії, що не визнає рівноправності влади, яка прийшла на зміну капіталізму, комуністичної системи власності й прагне до її повалення шляхом інтервенції чи блокади, шпигунства, фінансування преси й тому подібними засобами (ст.57) [15, с.462-464]. До одного з таких злочинних посягань відносили організацію в контрреволюційних цілях збройних повстань або вторгнення на радянську територію збройних загонів, а рівно участь у всякій спробі з цією ж метою захопити владу в центрі й на місцях або насильно відторгнути від РРФСР будь-яку частину території (ст.58). Навіть при встановленні су-

дом необізнаності учасника про кінцеві цілі зазначеного злочину, участь в ньому каралася позбавленням волі на строк не менше трьох років.

Кримінально-правова норма зі схожим змістом також була передбачена у Положенні про злочини державні (контрреволюційні та особливо небезпечні для Союзу РСР, злочини проти порядку управління) від 25 лютого 1927 р. у якому регламентувалась заборона насильницьким способом відокремлювати від Союзу ССР і окремої союзної республіки будь-яку частину її території. За вказане діяння була передбачена відповідальність у виді найвищої міри покарання – розстрілу або оголошенням ворогом трудящих з конфіскацією майна і позбавленням громадянства союзної республіки і тим самим громадянства Союзу РСР і вигнанням за межі Союзу РСР назавжди [16].

Норми Положення від 25 лютого 1927 р. лягли в основу прийняття КК УРСР 1927 р. Однак норми цього кодексу, як і попереднього, були сформульовані нечітко для можливості розширеного тлумачення та подальшого застосування різного роду репресій щодо осіб, які визнані винуватими у вчиненні так званих контрреволюційних злочинів [17, с.293]. Так, у ст. 54-2 КК 1927 р. була передбачена відповідальність за збройне повстання в контрреволюційних цілях з метою насильно відторгнути від СРСР і окремої союзної республіки яку-небудь частину її території. Окрім того, кримінально-караними вважалися дії особи за всякого роду організаційну діяльність, спрямовану до підготовки або здійснення контрреволюційних злочинів, а також участь в організації, утвореній для їх підготовки (ст.54-11).

25 грудня 1958 р. був прийнятий «Закон про кримінальну відповідальність за державні злочини», у якому вперше встановлювалася відповідальність за публічні заклики до сепаратизму (Розділ I «Особливо небезпечні державні злочини»). Так, ст.7 мала назву «Заклики до насильницьких повалення або зміни радянського державного і суспільного ладу або до насильницького порушення єдності території Союзу РСР».

Відповідно до диспозиції статті: публічні заклики до насильницьких повалення або зміни радянського державного і суспільного ладу або до насильницького порушення закріпленого Конституцією СРСР єдності території Союзу РСР, союзних і автономних республік, автономних областей і округів, а також поширення з цією метою матеріалів такого змісту - каралися позбавленням волі на строк до трьох років або штрафом до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Кваліфікованими видами цього злочину були вчинення його повторно чи організованою групою осіб, а особливо кваліфікованими - за завданням іноземних організацій або їх представників [18].

В подальшому був прийнятий КК Української РСР 1960 р., який був менш політизований. У ст. 62 КК УРСР 1960 р., була передбачена відповідальність за антирадянську агітацію і пропаганду, проваджену з метою підриву чи ослаблення Радянської влади або вчинення окремих особливо небезпечних державних злочинів. Однак вказана норма мала дещо загальний характер, під ознаки якої входило широке коло діянь. Окрім того, у ній не вказувалось про відповідальність за вчинення конкретних злочинних діянь, направлених на порушення єдності території держави.

Подальше удосконалення кримінально-правових норм, що установлюють відповідальність за прояви сепаратизму знайшло своє вираження в Законі СРСР «Про посилення відповідальності за зазіхання на національну рівноправність громадян і насильницьке порушення єдності території Союзу РСР» від 2 квітня 1990 р. № 1403-1, у якому вказувалось на необхідність посилити захист прав і свобод громадян, рішуче припиняти діяльність різноманітних націоналістичних і сепаратистських об'єднань (політичних партій, громадських організацій і масових рухів), яка спрямована на насильницьке порушення закріпленої Конституцією єдності території Союзу РСР [19].

У зв'язку з цим на підставі Закону України «Про відповідальність за діяльність, спрямовану на порушення територіальної цілісності України» від 11 жовтня 1991 року ст.62 КК УРСР зазнала певних змін.

Зокрема, у ній передбачалась відповідальність за публічні заклики до насильницького повалення чи зміни державного і суспільного ладу, а також заклики чи інші дії, спрямовані на порушення територіальної цілісності України [20]. Однак у такій редакції вона проіснувала недовго, оскільки в подальшому Законом України «Про посилення кримінальної відповідальності за деякі злочини проти держави» від 24 грудня 1993 року були внесені істотні зміни до ст. 62 КК УРСР, яка одержала назву «Посягання на територіальну цілісність України» [21]. Вказана стаття складалась із трьох частин. Зокрема, кримінально-караними визнавались умисні дії, вчинені з метою зміни території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України, а так само публічні заклики чи розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій. Кваліфікованими та особливо кваліфікованими видами цього злочину було вчинення його представником влади, або за попереднім зговором групою осіб, або поєднані з розпалюванням національної чи релігійної ворожнечі (ч.2 ст.62), а також загибель людей або настання інших тяжких наслідків (ч.3 ст.62).

Висновки

Регламентація відповідальності за сепаратизм в історії кримінального законодавства пройшла тривалий та складний період становлення, який тісно пов'язаний з розвитком держави, її завданнями та функціями. Зміст відповідних кримінально-правових норм в конкретний історичний період визначався потребами захисту внутрішньої безпеки держави, її територіальної цілісності та кримінально-правовою політикою у цій сфері.

Аналізуючи генезу розвитку законодавства у сфері протидії кримінально-правовими засобами проявам сепаратизму, можна констатувати, що відповідні правові норми протягом століть розвивались поступово з урахуванням загрозливих для держави процесів і явищ. Абстрактний характер формулювання норм про кримінально-правову охорону внутрішньої безпеки держа-

ви (її територіальної цілісності) у пам'ятках кримінального права періоду XV-XIX ст. сприяв застосуванню різного роду репресій, оскільки багато діянь могли підпадати під дію відповідних статей. Водночас дійсна кримінально-правова регламентація проявив сепаратизму була передбачена лише в Кримінальному уложенні 1903 р. Існуючі норми в процесі генези кримінального законодавства продовжують розвиватись і сьогодні, оскільки проблема створення їх оптимальної моделі залишається відкритою.

Література

1. Таганцев Н.С. Русское уголовное право. [Лекции]. Часть общая: В 2-х т. - Т. 1 / Н.С. Таганцев. — М. : Наука, 1994. — 380 с.
2. Плещкий С.Ю. Історичні основи формування кримінально-правової відповідальності за фінансування дій, вчинених метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України / С.Ю. Плещкий // *Держава та регіони. Серія: Право*. 2015 р. - №4 (50). - С.75-81
3. Биккинин И. А. Обеспечение территориальной целостности и неприкосновенности Российского государства: сравнительно-правовые и уголовно-правовые аспекты. / И.А. Биккинин, С.А. Блинников, Ю.Е.Пудовочкин. Монография. – Ростов-на-Дону: Ростовский юридический институт Российской правовой академии Минюста России, 2004. - 216 с.
4. Історія держави та права України. Підручник. — У 2-х т. / За ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина, В. Д. Гончаренка. — Том 1. — Кол. авторів: В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький та ін. — К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. — [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vuzlib.org/beta3/html/1/7637/7655/>
5. Терлюк І.Я. Огляд історії кримінального права України / І.Я. Терлюк [Навчальний посібник]. - Львів: Ліга - Прес, 2007. – 92 с.
6. Скулиш Є.Д. Злочини проти основ національної безпеки України: навч. посіб. / Є.Д. Скулиш, О.Ю. Звонарьов. – К.: Наук.-вид. відділ НА СБ України, 2011. – 217 с.
7. Ковальова С.Г. Судебник великого князя Казимира Ягайловича: [монографія] / С.Г. Ковальова. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. – 112 с.
8. Хрестоматія з історії держави і права України: навч. посіб. / За ред. В.Д. Гончаренка. К.: Видавничий дім «Ін Юре». – 2000 р. – Т.1 – 472 с.
9. Лепісевич П.М. Державно-правовий устрій України в імперську добу. Навч. посібник / П.М. Лепісевич, І.Я. Терлюк. – Львів: Край, 2005. – 127с.
10. Тельберг Г.Г. Очерки политического суда и политических преступлений в Московском государстве XVII века. - М., 1912. – 342 с.
11. Соборное уложение 1649 года // Российское законодательство X-XX веков. В девяти томах. Т.3. Акты Земских соборов. – М.: Юрид. Лит., 1985. – 512 с.
12. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных. – СПб. Тип 2. – Отделение собств. император. канцелярии. – 1845. – III. – 646 с.
13. Уголовное уложение (Высочайше утвержденное 22 марта 1903 г.). – С. Петербург-Харьков: Южно-Русское книгоиздательство Ф.А. Иогансона – 232 с.
14. Пионтковский А. А. Курс советского уголовного права. Особенная часть / А. А. Пионтковский, В. Д. Меньшагин. — М., 1955. — Т. 1. — 800 с.
15. Михайленко П.П. Борьба с преступностью в Украинской ССР.: в 2 т. / П.П. Михайленко. – К.: Высшая школа, 1966. – Т.1. – 1917-1925 гг. – 832 с.
16. Положення про злочини державні (контрреволюційні та особливо небезпечні для Союзу РСР, злочини проти порядку управління), затверджене ЦБК СРСР (25 лютого 1927 р.). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://textbooks.net.ua/content/view/1066/17/>
17. Ільницька С. Історія становлення законодавства про кримінально-правову охорону конституційного ладу України / С.Ільницька // *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2013. – Випуск 58. – С.289-295

АНОТАЦІЯ

Аналізуються питання кримінальної відповідальності за сепаратизм в історії кримінального законодавства; досліджуються тенденції застосування вказівки на термін «сепаратизм» в пам'ятках кримінального законодавства; встановлено, що кримінально-правова заборона сепаратизму була забезпечена майже на всіх етапах розвитку суспільства.

Ключові слова: історія, сепаратизм, злочини проти держави, територіальна цілісність, кримінально-правова охорона.

SUMMARY

The specific issues of criminal liability for separatism in the history of criminal law and the tendency to apply the term of a «separatism», are addressed; been found that criminal legal interdiction to the separatism was provided almost at stages of the society development.

Keywords: history, separatism, crimes against the state, territorial integrity, legal protection.

18. Об уголовной ответственности за государственные преступления: Закон СССР от 25 декабря 1958 года [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.zaki.ru/pages.php?id=1738>

19. Об усилении ответственности за посягательство на национальное равноправие граждан и насильственное нарушение единства территории Союза ССР: Закон СССР от 02.04.1990 № 1403-1. [Електро-

ний ресурс]. Режим доступу: http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_16377.htm

20. Про відповідальність за діяльність, спрямовану на порушення територіальної цілісності України: Закон України від 11 жовтня 1991 № 1649-ХІІ. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/en/1649-12>

21. Про посилення кримінальної відповідальності за деякі злочини проти держави: Закон України від 24 грудня 1993 № 3805-ХІІ. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T380500.html